
Vsebina:

- Pozabljeni "Blejčan" dr. Julius Payer
  - Evropski projekt CHIMER prvič v Sloveniji
  - Janez Zupan – šestdesetletnik
-

POZABLJENI "BLEJČAN" DR. JULIUS PAYER

Bled je v svojih boljših časih gostil mnoge znamenite osebnosti iz vsega sveta. Znani in manj znani častilci njegovih lepot so se radi vračali v kraj in njegovo slikovito okolico. Nekateri so si okoli jezera zgradili razkošne vile in v njih preživljali poletja, drugi pa so se na Bledu naselili kar za stalno. Med imenitnejše obiskovalce Bleda zagotovo lahko uvrstimo dr. Juliusa Payerja. Čeprav je kot znamenit raziskovalec, alpinist, kartograf, vojak, pisec in slikar sodil med najbolj znane in slavne osebnosti svoje dobe, je pri nas le malo znano, da je svoje plodno in razgibano življenje sklenil prav na Bledu.¹

Julius Johannes Ludovicus Payer se je rodil 2. septembra 1841 v Šanovu pri Teplicah v Severni Češki.² Šanov je danes del Teplic, v času Payerjevega rojstva pa je bil samostojno naselje (Schönau bei Teplitz). Teplice so bile v 19. stoletju znamenito termalno zdravilišče, ki so ga obiskovali dostojanstveniki in umetniki iz vse Evrope, med njimi tudi skladatelji Wagner, Liszt in Beethoven. Payerjev oče je bil upokojen vojaški častnik, mati pa je izvirala iz ugledne rodbine iz Teplic. Družina je prebivala v lepi poznoklasicistični hiši v bližini zdravilišča, ki se je v tistih časih imenovala "Zum Morgenstern". Mali Julius je že kot otrok kazal plezalne sposobnosti, saj se je večkrat povzpел na skalo v bližini doma, čeprav so mu starši to vseskozi branili.

Leta 1852 so mladega Payerja poslali na šolanje v cesarsko-kraljevo kadetsko šolo v Lobzowi pri Krakovu. Po uspešno opravljeni kadetski šoli je v letih 1857-59 študiral na Terezijanski vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu. Med študijem je kazal posebno zanimanje za naravoslovne predmete, topografijo in zemljepis. Že pri štirinajstih so ga živo zanimali jeziki. Naučil se je danščine, nato pa tudi drugih skandinavskih jezikov, kar mu je pozneje zelo koristilo na polarnih odpravah. Pri petnajstih se je pokazal tudi njegov likovni talent, saj je v pastelni tehniki virtuozno portretiral skoraj vse svoje sošolce. Le-ti so se ga spominjali kot bledega in nedružabnega mladeniča šibke telesne konstitucije, ki takrat še ni kazal, da se bo razvil v drznega alpinista in polarnega raziskovalca.

Po končani vojaški akademiji so mladega podporočnika Payerja poslali v Italijo, kjer je 24. junija 1859 sodeloval v bitki pri Solferinu in bil kljub avstrijskemu porazu odlikovan za svoje junaštvo v bitki. V letih 1860-68 je Payer služil kot častnik v različnih krajih Severne Italije. To je izkoristil za vzpone na mnoge alpske vrhove, o katerih je nato tudi pisno poročal. Leta 1862 se je lotil raziskovalnih odprav v Južnotirolskih Alpah in Visokih Turah. Pripisanih mu je bilo trideset prvih vzponov na alpske vrhove Ortlerjeve in Grossglocknerjeve skupine. V letih 1864-68 je osvojil in kartiral 26 vrhov Adamello-Presanellove in 92 vrhov Ortlerjeve skupine. Kot neustrašen alpinist in prvopristopnik si je v Italiji prislužil naziv "*Il re del ghiacci*" ("Kralj ledu"). Izjemen pogum in odločnost je Payer izpričal tudi 24. junija 1866 v bitki pri Custozzi, kjer je bil ponovno odlikovan in povišan v čin nadporočnika. Leta 1868 ga je vojni minister osebno imenoval za generalštabnega oficirja na Vojaškem geografskem inštitutu

---

¹Za opozorilo na povezavo med J. Payerjem in Bledom se zahvaljujem gospodu Zdenku Racetu.

²V literaturi se pojavljajo različni datumi Payerjevega rojstva. V leksikonih Meyers in Brockhaus je kot rojstni datum naveden 1. 9. 1842. Isti datum je vklesan tudi na nagrobniku J. Payerja na Dunaju, v večini kritičnih objav pa se kot rojstni datum navaja 2. 9. 1841, kar potrjujejo tudi viri. (Glej op. 3!)

na Dunaju, kjer se je s kartografijo končno lahko ukvarjal tudi poklicno. Istega leta je bil komaj 27-letni Julius Payer imenovan za profesorja zgodovine na dunajski vojaški akademiji in za častnega doktorja Univerze v Halleju. Akademskim priznanjem je sledilo obdobje polarnih raziskovanj.

dr. Julius Payer

Na povabilo nemškega geografa Augusta Petermanna se je Payer 15. julija 1869 pridružil drugi nemški odpravi na Severni tečaj, ki jo je vodil kapitan Karl Koldewey. Na vzhodni obali Grenlandije je kartiral fjord, ki so ga poimenovali po cesarju Francu Jožefu, v notranjosti otoka pa gorovje, katerega vrhovi so presegali višino 3000 m. Leta 1871 je Julius Payer sodeloval v preliminarni avstroogrski odpravi na Novo zemljo (Novaya Zemlia). V letih 1872-74 je skupaj s kapitanom Karlom Weyprechtom vodil veliko avstroogrsko odpravo, katere cilj je bil ugotoviti, ali vzhodno od Spitsbergov obstaja odprto morje med Evropo in Ameriko. Proti severu so odpluli s parnikom "Admiral Tegetthoff", ki pa ga je že avgusta 1872 ustavilo ledeno morje pri Novi zemlji. Po koncu zime so s težavo pluli naprej, dokler 31. oktobra 1873 niso obstali ujeti v led le tri milje od dotlej neznanega otočja, ki so ga poimenovali Zemlja Franca Jožefa. Sledila so tri izjemna potovanja s sanmi, na drugem je Payer dosegel najsevernejšo točko odprave (82° 05' N). 20. maja 1874 je posadka dokončno zapustila

vklenjeno ladjo in se s tremi čolni na saneh odpravila proti jugu. Močno izčrpani mornarji so 23. avgusta končno opazili čoln, ki jih je pripeljal do ruske kitolovke, s katero so se rešili na Laponsko. Na Dunaj so se vrnili 25. septembra 1874 in doživeli veličasten sprejem, ki se je zaključil z avdienco pri cesarju. Payer je leta 1876 objavil svoje najpomembnejše delo, v katerem je na 696 straneh s 146 ilustracijami in 3 zemljevidi podrobno opisal polarne odprave, ki se jih je udeležil v letih 1869-74.

Zaradi političnih igric in dvomov o njegovih polarnih odkritjih je Julius Payer leta 1874 na svojo željo zapustil vojaške vrste. Zadoščenje je dobil že 1. oktobra istega leta, ko je prejel 44 zlatnikov za odkritje Zemlje Franca Jožefa, dokončno pa čez dobri dve leti, 24. oktobra 1876, ko mu je bil podeljen viteški naslov. Julius von Payer je potoval po vsej Evropi, predaval o svojih polarnih ekspedicijah in se leta 1877 tudi poročil. V zakonu s Fanny Kann, bivšo ženo bogatega bankirja iz Frankfurta, sta se rodila hči Oliva Julia Fanny (6. 5. 1877) in sin Julius (15. 5. 1881). V Frankfurtu je Payer nadaljeval študij slikarstva (Städelsches Institut, 1877-79), ki ga je začel leta 1876 v Salzburgu, nakar se je izpopolnjeval še na Akademiji za upodabljanje umetnosti v Münchnu (1880-82). Slikarstvo ga je popolnoma prevzelo in v letih 1884-1890 je kot slikar delal v Parizu, kjer je imel svoj atelje na Rue de Martin. Za svoje slikarske dosežke je prejel zlate medalje v Münchnu (1885), Parizu (1887 in 1889), Berlinu (1888) in Chicagu (1894). Payerjeva platna hranijo v mnogih evropskih in ameriških galerijah in zbirkah, najpomembnejša pa se nahajajo v Vojnozgodovinskem muzeju na Dunaju. V času intenzivnih slikarskih iskanj se je Payerjev zakon vse bolj krhal in leta 1890 sta se z ženo dokončno razšla. Družina je ostala v Parizu, sam pa se je vrnil na Dunaj, kjer je ustanovil slikarsko šolo za mlade dame. Kljub izjemni vztrajnosti in volji do življenja je imel Payer vse več težav z zdravjem. Leta 1884 je zaradi okužbe izgubil eno oko, nato je 1892 resno zbolel za nevrastenijo, maja 1912 pa ga je zadela še možganska kap. Po kapi je ostal nem in se je z okolico lahko sporazumeval le še pisno.

Slabšanje zdravstvenega stanja in ljubezen do čudovite alpske pokrajine sta botrovala, da je Payer v zrelem obdobju svojega življenja redno obiskoval Bled. Na Bledu in v njegovi gorski okolici je vsako leto preživel svoje poletne počitnice in se udeleževal zdravlilnih terapij, ki jih je v drugi polovici 19. stoletja uvedel Švicar Arnold Rikli. Usoda je hotela, da je v poletju, v katerem se je nad Evropo že dodobra razdivjala 1. svetovna vojna, na ljubljenskem Bledu preživel zadnje dneve svojega življenja. V matični knjigi umrlih župnije Bled je zapisano, da je "Julij vitez pl. Payer, doktor filozof., preiskovalec severnega tečaja, roj. Schonau, okr. Tep., Češko" umrl 29. avgusta 1915 na Bledu, "Grad 118", v starosti "73 let (1 / 9 1842)". Kot vzrok smrti se navaja "Otrpnenje pluč". Zanimiv je zaznamek zapisovalca, tedanjega blejskega župnika Janeza Oblaka: "Truplo podpisaneč blagoslovil, nato prepeljan na Dunaj in položen v 'Ehrengrab' na centr. pokopališču – J. Oblak".³ Payerjeve posmrtno ostanke so 4. septembra 1915 z vsemi častmi pokopali na osrednjem pokopališču na Dunaju.

³ Matični urad Bled, MKU Bled, leto 1915, str. 179, zap. št. 15. – Glede datuma Payerjeve smrti se pojavlja več napačnih podatkov, npr. 19. 8. 1915, v Brockhausovem leksikonu in na Payerjevem nagrobniku pa je zapisan datum 30. 8. 1915, čeprav je iz matične knjige umrlih razvidno, da je umrl dan prej, 29. 8. 1915. – Zanimivo je, da je v MKU Bled zapisan napačen podatek o dnevu rojstva. To mi je pisno potrdila tudi gospa Jitka Bažantová iz Regionalnega muzeja v Teplicah, saj vir v Državnem regionalnem arhivu v Litoměřicah navaja datum 2. 9. 1841.

Dr. Julius Payer je bil že v času svojega življenja priznana in znamenita osebnost. Po njem se še danes imenujejo: gorski vrh na Grenlandiji (Payers Bjerg, 2000 m), rt na Spitsbergih (Kapp Payer), planinska kočica pod Ortlerjem (Julius Payer Hütte, 3029 m), center za študije Adamellove skupine v obnovljeni koči pri ledeniku Mandrone v Italiji (Centro Studi Adamello "Julius Payer", 2430 m), hotela v Suldnu na Južnem Tirolskem (Hotel Julius Payer) in v rodni Teplicah (Hotel Payer), ulica na Dunaju (Julius Payer Strasse) in še kaj bi se našlo. Vsekakor dovolj, da bi se lahko prihodnje leto, ob 90. obletnici Payerjeve smrti, tega pomembnega alpinista, raziskovalca in slikarja spomnili tudi pri nas.

Jure Sinobad

EVROPSKI PROJEKT CHIMER PRVIČ V SLOVENIJI

Projekt **CHIMER – Childrens Heritage Interactive Models for Evolving Repositories** (*Dediščina skozi oči otrok*) je eden najbolj uspešnih projektov 5. okvirnega programa Evropske komisije in eden redkih, ki je namenjen otrokom. To je mednarodni projekt, v katerem so doslej sodelovali otroci iz različnih evropskih držav (Češke, Litve, Nemčije, Nizozemske in Španije). Letos je prvič potekal v Sloveniji in veseli smo, da je bila za izvajalca izbrana prav radovljiška knjižnica.

Cilj projekta je vzpostaviti prosto dostopno mednarodno mrežo otrok, šol in knjižnic, s katero bi razvili in prosto oblikovali multimedijški mnogojezični digitalni arhiv kulturnozgodovinske dediščine, ki naj bi dolgoročno postal uporaben medij za namene evropskih baz kulturnozgodovinskih podatkov. V projektu je na domiselni način povezano vzpodbujanje zanimanja otrok za kulturno dediščino z uporabo napredne in otrokom zabavne tehnologije.

"Vidni" del projekta je bila delavnica, ki je potekala v knjižnici od 24. do 27. avgusta 2004, priprave na delavnico pa so intenzivno potekale od julija dalje. Najprej smo izbrali skupino otrok, pri tem smo morali upoštevati zahteve projekta, pripravili zemljevid starega mestnega jedra Radovljice v posebnem formatu, določili pot, po kateri so šli otroci, določili točke kulturne dediščine, le-tem določili koordinate z GPS aparati (*Global Positioning System*). Pripravili smo kratko predstavitev vsake točke in za vse izbrane točke zastavili uganko v verzih, tako da so jih otroci lažje prepoznali.

Prav vsi otroci so se zelo hitro naučili uporabljati različne tehnične naprave (GPS aparate, digitalne fotoaparate in kamere ter mobilne telefone, ki omogočajo fotografiranje), zemljevide ter prepoznavati posamezne stavbe, znamenitosti in spomenike. Vsako točko so tudi predstavili na zanimiv, duhovit in izvirni način in tako ponovno dokazali, da ustvarjalnost otrok ne pozna meja.

Tako smo jim za Šivčevo hišo postavili naslednjo uganko: *V zavetje hiše častitljive vsako soboto ptice priletijo in veselo z rižem se gostijo*, kar je v angleščini zvenelo takole: *Every Saturday, birds will fly to the shelter of this venerable house to feed themselves merrily on freshly strewn rice*. Ko so otroci hišo prepoznali, smo jim jo predstavili v obliki naslednjega opisa: *Hiša iz prve polovice 16. stoletja je eden najpomembnejših spomenikov meščanske arhitekture v Sloveniji na prehodu iz gotike v renesanso. Fasado bogatita nadstropni pomol in freska Usmiljenega Samaritana iz 17. stoletja. V pritličju hiše se grebenast svod v nekdanji trgovini ali obrtni delavnici opira na dva poznogotsko oblikovana stebra, kar kaže, da so radovljiški meščani tudi v svojih domovih posnemali arhitekturo mestne cerkve sv. Petra. V nadstropju se je ohranila prvotna kuhinja, kašča in stanovanjski prostor, ki je prekrit s poznogotskim lesenim stropom. Stene obdaja lesen opaž, eden redkih, ki se je ohranil iz tistega časa, zato ni nič čudnega, da so v Šivčevi hiši snemali televizijsko nadaljevanje o Primožu Trubarju. Hiša je danes muzej z galerijo in poročno dorano.*

Otroci so se nato odločili, kako bodo opisano točko predstavili vrstnikom po Evropi. V primeru Šivčeve hiše so odigrali poroko, ki so jo sami posneli z digitalno kamero in fotoaparati. Vsi navzoči smo veselo brundali poročno koračnico, riža pa žal nismo imeli, ker otroci niso vnaprej vedeli, katere točke bodo predstavili in kako bodo to storili. V nadaljevanju kratkega filma sta "mladoporočenca" sicer povedala, da se drug z drugim že ne bosta poročila, tudi še ne vesta, če se sploh bosta, ampak če se že bosta, se bosta pa zagotovo tukaj, ker je hiša čudovita – in nato sta jo na kratko predstavila.

Vse, kar smo naredili, bomo "na ogled postavili" predvidoma konec novembra na domači strani projekta www.chimer.org in knjižnice www.rad.sik.si. Dodamo naj še, da smo organizacijo predstavitve radovljiške kulturne dediščine (angleška in slovenska besedila) izpeljali knjižničarji sami, tehnično opremo in znanje pa so prispevali člani projektne ekipe iz Španije in Nizozemske.

Božena Kolman Finžgar

JANEZ ZUPAN – ŠESTDESETLETNIK

Jubilant, po domače Pažbarjov Janez, se je rodil 30. oktobra 1944 na Golniku pri Kranju. Otroštvo je preživel na Kupljeniku, kasneje pa se je preselil na Bohinjsko Belo, kjer živi še danes. Dobršen del svojega prostega časa posveča raziskovanju zgodovine in narodopisja Slovencev. Izročilo mu zaradi njegove široke razgledanosti pove mnogo več, kot se ga je ohranilo v besedah in starih zgodbah, ki še krožijo med ljudmi. Je dostojen beležnik razmer in vnet zbiratelj narodnega blaga. Kot izboren poznavalec izročila in zgodovinskih dogodkov je razrešil marsikatero do danes v meglo zavito témo. Na tem mestu naj omenim njegove zapise o zgodovinski srenji in najrazličnejše razprave o starejši in novejši lokalni zgodovini, opremljene z genealoškimi podatki in drugimi viri. Poseben izziv mu predstavlja raziskovanje slovenskih korenin. Dosti se ukvarja tudi z bolj abstraktnimi stvarmi, s simboliko in mitologijo ter njunim vplivom na današnje razumevanje religij, predvsem krščanstva. Ljudem bližji je njegov literarni opus. Predvsem zgodbe iz vsakdanjega življenja se prilegajo ljudski duši in marsikdo v njegovih pripovedih najde sebe ali svojo zgodbo. Med ljudmi je znan tudi po vsakoletnih božičnih jaslicah, ki so vsako leto drugačne in na novo opremljene s svetopisemskim sporočilom. Jaslice niso statične, gledalec si lahko ogleda pravcato zgodbo oz. vrsto prilik. Ročno izdelana scena ima prožnost in mehkobo, ki ju omogoča komplicirano zasnovana mehanika, ki jo je izdelal sam. Ob jubileju mu prijatelji želimo predvsem zdravja, notranjega zadovoljstva in ustvarjalnega duha.

Stane Adam

Bibliografija Janeza Zupana

1. Janez Zupan, Sence preteklosti, Kmečki glas, Ljubljana 1978.
2. Janez Zupan, Plitve korenine, Mladinska knjiga, Ljubljana 1978.
3. Janez Zupan, Ljubezen po kranjsko, Kmečki glas, Ljubljana 1979. *Po tem delu je bil posnet tudi TV film, ki je bil leta 1991 in 2004 predvajan na Televiziji Slovenija.*
4. Janez Zupan, Teden dni vrnitve, Kmečki glas, Ljubljana 1982.
5. Janez Zupan, Bržinci, Kmečki glas, Ljubljana 1985.
6. Janez Zupan, Vedanec, Kmečki glas, Ljubljana 1986.
7. Janez Zupan, Zadnji kmečki punt, Kmečki glas, Ljubljana 1987.
8. Janez Zupan, Plitve korenine, ponatis, Tiskarna knjigoveznica Radovljica in samozaložba, Radovljica 1991.
9. Janez Zupan, Osunk, Kmečki glas, Ljubljana 1993.
10. Janez Zupan, Poskus zgodovinskega pregleda srenjske posesti v Blejskem kotu, SLS, podružnici Bled in Radovljica, Bohinjska Bela 1997. *Zapisa še ni v bazi COBIB.SI.*
11. Janez Zupan, Vas Kupljenik do začetka 20. stoletja, SLS, podružnica Bled in Radovljica, Kupljenik 1998. *Zapisa še ni v bazi COBIB.SI.*
12. Janez Zupan, Srenje v radovljiško-blejski kotlini, v: Gorenjska 1900-2000, ur. Jože Dežman, Gorenjski glas, Kranj 1999, str. 186-189.
13. Janez Zupan, Ob 750-letnici prve omembe Bohinjske Bele, v: Belska šola praznuje, OŠ prof. dr. Josipa Plemlja Bled, Podružnica Bohinjska Bela, Bohinjska Bela 2002, str. 6-9.
14. Janez Zupan, Domačije in prebivalci do konca 19. stoletja, Ob 750-letnici prve pisne omembe Bohinjske Bele, v: Bled 1000 let, ur. Jože Dežman, Didakta, Radovljica 2004, str. 277-294.
15. Janez Zupan, Vojašnica na Bohinjski Beli, v: Bled 1000 let, ur. Jože Dežman, Didakta, Radovljica 2004, str. 389-391. *Zapisa še ni v bazi COBIB.SI.*

Preden je leta 1978 izšla njegova prva monografija, je pisatelj Janez Zupan objavil več kratkih zgodb in črtic: dve v reviji Zabavnik (1975), petindvajset v reviji Antena (1976-77) ter po eno v Mladini in Kmečkem glasu. Kot dolgoletni uslužbenec in upokojenec vojašnice na Bohinjski Beli je napisal tudi kroniko omenjene ustanove. Delo z naslovom Kronika 1927-1992 ni bilo nikoli objavljeno v celoti, delno je bilo uporabljeno v avtorjevem prispevku za zbornik Bled 1000 let.

Kronološki povzetek iz baze COBIB.SI in drugih virov pripravil J. S.